

XIX. Yüzyılda Kaleme Alınmış Bir Eserin İnşâ ve İlm-i Belâgat Kısımları Üzerine Bir Değerlendirme*
An Evaluation On The İnşâ And İlm-i Belâgat Sections Of A Book Written In The 19th Century

Fatma AYDIN*

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi

e-mail : fatmaydin2@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article
DOI: <https://doi.org/10.34083/akaded.573732>

Sorumlu Yazar / Corresponding Author
Fatma Aydın, Ankara Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü Ankara/ Turkey

ORCID : 0000-0001-6399-1305

Geliş Tarihi / Received : 04.06.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 28.08.2019

Atıf / Citation
AYDIN, Fatma (2019). XIX. Yüzyılda Kaleme
Alınmış Bir Eserin İnşâ ve İlm-i Belâgat Kısımları
Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Dil ve
Edebiyat Dergisi*, 3 (2), 221-240.
DOI: 10.34083/akaded.573732

Öz

Tanzimat Dönemi'ndeki yeniden yapılanma çabalarının sonucunda Osmanlı eğitim kurumlarına yönelik olarak yenilik arayışlarına girilmiş ve orta öğretim kurumları yaygınlaştırılmıştır. Bu okulların ders programlarına, dil bilgisi ve yazışma konularının öğretilmesi amacıyla "usûl-i kitâbet ve inşâ" gibi derslerin yanı sıra "belâgat" de alınmıştır. Bu derslerde okutulmak üzere "inşâ, kitâbet ve münşeât kitabı" gibi adlar altında çeşitli kitaplar hazırlanmıştır. Bu kitapların bir kısmı doğrudan doğruya okullardaki yazı derslerinde okutulmak üzere inşâ, mektup ve belge yazma usul ve yöntemlerini konu edinmiştir. Bu dönemdeki öğrencilerin Arapçayı çok iyi bilmemeleri de Türkçe belâgat kitaplarının yazımını zorunlu kılmış ve bu alanda pek çok eser kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada Milli Kütüphane Yz A 9216/2 arşiv numarasında İlm-i Belâgat adıyla kayıtlı olan bir eserin İnşâ Kitabı ve İlm-i Belâgat başlıklarını taşıyan kısımları ele alınarak incelenmiştir. XIX. yüzyılda yazılan eserde yazarın kimliğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin yazılma sebebine dair herhangi bir açıklama bulunmamakla birlikte; içerik ve üslubu göz önüne alındığında, döneminin eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmış bir ders kitabı olduğunu söylemek mümkündür. İnşâ Kitabı'nda çeşitli makamlara hitaben yazılacak resmî ve özel yazılarda kullanılması gereken hitap sözleri, yazışma tür ve şekilleri ve bunların usullerinin öğretilmesine dair kuramsal bilgiler yer almakta; uygulamaya yönelik olarak da 74 adet temsili yazı örneği bulunmaktadır. İlm-i Belâgat ise belâgati üç şubesiyle ele alan bir eserdir. Eserde belâgat terimleri, soru-cevap yöntemi kullanılarak açıklanıp örneklendirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, varlığı daha önce bilinmeyen bu eserin Türk edebiyatı çalışmalarına katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnşâ, münşeât, belâgat, İnşâ Kitabı, İlm-i Belâgat

Abstract

As a result of the reconstructive activities during the Tanzimat Reform Era, Ottoman educational institutions started to look for innovations and secondary education institutions became widespread. The syllabi of these schools began to include "rhetoric" as well as lessons such as "literary composition style and writing composition" with the aim of teaching grammar and correspondence. Various books were prepared with the titles such as "book of composition, literary composition and writings" to be studied in these lessons, some of which directly addressed the styles and methods for writing compositions, letters and documents in writing lessons at schools. The fact that students of this era did not know Arabic so well required Turkish rhetoric books to be written and therefore, several books have been written in this field.

This work examines İnşâ Kitabı (Composition Book) and İlm-i Belâgat (The Art of Rhetoric) sections of the book registered with the title of İlm-i Belâgat (The Art of Rhetoric) with the archive no Yz A 9216/2 at the National Library. There is no reference to the identity of the author in the book which was written in the 19th century. While there is no explanation regarding why the book was written, it is possible to conclude that it is a schoolbook prepared for the educational institutions of the said period taking its content and style into consideration. İnşâ Kitabı includes phrases of salutation to be used in private and official texts addressing various officers, styles and types of correspondence as well as theoretical information regarding how to teach these methods, and 74 sample texts for practice. On the other hand, İlm-i Belâgat studies rhetoric in its three branches. The book describes and exemplifies rhetorical terms using the method of questioning and answering. This work aims at ensuring that this book, the presence of which was unknown before, makes its contributions to the Turkish literature studies.

Keywords: Composition, writings, rhetoric, İnşâ Kitabı, İlm-i Belâgat

* Bu makale yazarın "Milli Kütüphane Yz A 9216/2'de Kayıtlı İlm-i Belâgat Adlı Eserin İnşâ Kitabı, Münşeât ve İlm-i Belâgat Kısımları (Transkripsiyon ve İnceleme)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

XIX. yüzyılda Tanzimat ile birlikte gelen Batılılaşma gayretlerinin sonucunda, Osmanlı eğitim kurumlarında önemli yenilikler yapılmış ve Rüştiye ve İdâdî gibi modern anlamda eğitim veren okullar ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır (Berkes 2003: 230-231). Bu okulların ders programlarına, dil bilgisi ve yazışma konularının öğretilmesi amacıyla “usûl-i kitâbet ve inşâ” adında bir ders konulmasının ardından, bu ders için çeşitli seviyelerde kitaplar yazıldığı bilinmektedir. Doğrudan doğruya yazı derslerinde okutulmak üzere hazırlanan, yazışma usul ve yöntemleriyle örnek metinlerini içeren bu kitaplara genellikle inşâ, kitâbet ya da münşeât kitapları adı verilmiştir (Ayverdi 2008: 1438; Uzun 2006: 19).

Eğitim kurumlarındaki dönüşüm, belâgat sahasında da etkisini hissettirmiş ve buna paralel olarak yeni açılan eğitim kurumlarının müfredatlarına belâgat de alınmıştır. Türklerin Tanzimat’a kadar belâgat kitaplarını Arapça asıllarından okudukları bilinmektedir. Ancak bu dönemin öğrencileri belâgati asıllarından okuyabilecek derecede Arapçaya hâkim değillerdir. Gerek eğitim kurumlarının müfredatlarındaki değişiklik, gerekse belâgati asıllarından okuyabilecek derecede Arapçaya hâkim olmayan dönemin öğrencilerine belâgati öğretebilme ihtiyacı gibi sebeplerle bu dönemde çok sayıda Türkçe belâgat kitabı kaleme alınmıştır (Yetiş 1996: 2).

Görüldüğü üzere Tanzimat’la birlikte edebiyat anlayışında yaşanan değişim edebiyat bilgisi veren eserlerde belirgin şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır. Çalışmamıza konu olan eser de bu çalışmaların bir ürünü olup XIX. yüzyılda, inşâ ve belâgat çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada kayıtlarda “İlm-i Belâgat” adıyla yer alan bir eserin *İnşâ Kitabı* ve *İlm-i Belâgat* başlıklarını taşıyan ilk 130 sayfalık kısmı tanıtılacaktır. *İnşâ Kitabı*’nda resmî ve özel yazışma tür ve şekilleri, bunların kurallarının öğretilmesine dair kuramsal bilgiler ve temsili yazı örnekleri bulunmaktadır. *İlm-i Belâgat* ise belâgatin beyân, bedî ve meânî konularını muhtasar düzeyde ele alan bir eserdir. Eserde belâgat terimleri, soru-cevap yöntemi kullanılarak açıklanmış ve örneklerle desteklenmiştir. Gerek *İnşâ Kitabı* gerekse *İlm-i Belâgat*’te yazılış sebeplerine dair herhangi bir açıklama bulunmamakla birlikte; içerik ve üslupları göz önünde bulundurulduğunda, dönemin eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmış ders kitapları olduklarını söylemek mümkündür.

1. İnşâ

İnşâ resmî ve hususî yazışmalarda uyulması gereken üslup ve kuralların bilgisini, mektup vb. türlerin yanı sıra bir çeşit kompozisyon tekniği ve estetik yazı yazma sanatını konu edinen bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Durmuş 2000: 334; Uzun 2000: 338; Gültekin 2015: 244-245). Dolayısıyla inşâ resmî ve özel yazışmalarla mektup vb. türlerin yanı sıra estetik değeri olan her türlü düzyazıyı ve bunların belirli kurallar çerçevesinde ele alınmasını ifade etmektedir.

İslam devletlerinin bürokratik yapısı içerisinde kâtiplik mesleğinin önemli bir yer edinmesinin ardından, devlet yazışmalarının düzenli bir biçimde yürütülmesi ve yazışma usul ve kurallarının kâtiplere öğretilmesi amacıyla yazılan eserler inşâ ilmini meydana getirmiştir (Durmuş 2000: 335). İnşâ sadece diplomasi bilgisi veya resmî yazışmaları değil; devletlerin tarihini, şair ve yazarların edebî zevkleri ile ilgi alanlarını, arkadaşlık ve himaye ilişkilerini yansıtan örnek metinleri de içerdiği için bünyesinde kayda değer malzeme barındırmaktadır (Roemer 1994: 187; Woodhead 2012: 215).

Başlangıçta resmî yazışmaların düzenli bir biçimde yürütülmesi amacıyla kullanılan inşâ kelimesi, daha sonra estetik nesirle yazılmış her türlü yazıyı kapsamıştır (Gültekin 2009: 318). Yüksek estetik değere sahip olan inşâ, okuyucunun bilgi düzeyine ve konuya göre zorluk derecesi değişiklik

göstermekle birlikte, mensur yazıların çoğundan daha zor ve karmaşıktır. Bir inşâ eserinde genellikle estetik değeri olan kelimeler, zincirleme tamlamalarla kurulu uzun cümleler, kafiye ve seci kullanılmaktadır (Woodhead 2006: 317).

İnşâ ilminin kuralları çerçevesinde yazılan sanatlı inşâ metinleriyle mektup vb. türlere ait örnekleri ve bunlara dair yazım kurallarının bilgisini derleyen mecmualara ise münşeât denmektedir (Haksever 1996: 31). Münşeâtlarda çeşitli makamlara hitaben kullanılması gereken elkap ve hitap sözleri, mektup vb. yazışma türleri ile bunların usul ve kaidelerine dair bilgiler verilmekte ve resmî ve özel yazışma örnekleri sunulmaktadır. Yazışmalarla makam esas olduğu için padişah, vezir ve diğer devlet adamlarına hitaben yazılmış örnek metinler, en üst makamdan başlayarak alt kademelere doğru belirli bir hiyerarşiye göre sıralanmaktadır (Uzun 2006: 18-19). Münşeâtlar yazışmalarda kullanılması gereken hitap sözleri, yazışma tür ve şekilleri ve bunlara dair kuralların bilgisini içerdiği için oldukça önemlidir (Haksever 1998: 66; Derdiyok 1994a: 99).

Münşeâtlar birçok araştırmacı tarafından, çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak tasnif edilmiştir. Örneğin,

Agâh Sırrı Levend münşeâtları resmî yazılardan derlenen mecmualar; münşeât ya da mecmua adı altında, çeşitli makamlara yazılacak yazılarda kullanılması gereken hitap ve yazışma usullerini öğretip bunlarla ilgili örnekler veren eserler; sadece tek bir şairin veya farklı şairlere ait metinlerin derlenmesinden oluşan mecmualar olmak üzere dört ana başlıkta sınıflandırmıştır (Levend 1998: 113-116).

Bekir Kütükoğlu ise münşeât ve mecmuaları içerik ve tertiplenişlerine göre, nesir alanında ustalığını ispatlamış kimseler tarafından derlenen ya da önemli nasirlere ait metinlerin başkaları tarafından toplanmasıyla oluşturulan münşeâtlar; siyasi ve idari mektup örneklerini derleyen münşeâtlar ve resmî belgelerle birlikte kâtipler için gerekli olan bilgi ve mevzuat hükümlerini içeren mecmualar olarak üç gruba ayırmıştır (Kütükoğlu 1988: 169-171).

Haksever ise münşeâtları içeriğine göre edebî, tarihi ve didaktik; yazılış tarzlarına göre telif (kendi yazılarını telif eden veya bir kişinin yazıp diğerinin düzenlemesiyle oluşturulan) ve derleme münşeâtlar (derleyeni belli olan veya olmayan) olmak üzere çok kapsamlı bir şekilde tasnif etmiştir (Haksever 1996: 195-261).

XV. yüzyılın başlarında Ahmed-i Dâ'î tarafından yazılan, mektup yazma usul ve kuralları, hitap formülleri ve mektup örneklerini içeren *Teressül* adlı eser, bu türün Türk edebiyatında bilinen ilk örneğidir (Haksever 2011: 1265; Derdiyok 1994b: 56). Ayrıca Yahya b. Mehmed el-Kâtib'in *Menâhicü'l-İnşâ'sı*, Mesihî'nin *Gül-i Sad-berg'i*, Hüsamzâde Mustafa Efendi'nin *Mecmûa-yı İnşâ'sı* ve Mehmed b. Edhem'in *Gülşen-i İnşâ'sı* da bu sahada kaleme alınan ilk önemli eserlerdendir (Uzun 2000: 338-339). Münşeâtlar edebî bir gelenek olarak XIX. yüzyıla kadar önemli bir değişikliğe uğramadan varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat'la birlikte Osmanlı inşâ geleneğinde büyük ölçüde değişikliğe gidilmiş, resmî yazışma kuralları ile ilgili talimatnâmeler çıkartılmış ve kitâbete dair eserlerde bunlara yer verilmiştir. Bu tür eserlerin ise içerik açısından ders kitabı veya yardımcı kitap olarak hazırlandıkları bilinmektedir (Gültekin 2009: 333-334; Gültekin 2015: 51-52).

2. Belâgat

Belâgat duygu ve düşüncelerin kişiye, yere, duruma ve zamana uygun olarak kısa, açık ve anlaşılır olmakla birlikte, etkili bir biçimde ifade edilmesidir (Olgun 1994: 25; Kılıç 1992: 381; Bilgegil 2015: 34; Yetiş 2006: 1; Saraç 2014: 35). Temelde meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç disiplini kendisine

konu edinen belâgatte anlatılmak istenen duygu ve düşüncenin kişiye, duruma ve zamana uygun olarak açık ve akıcı bir dille aktarılması esastır (Kılıç 1992: 381).

Arap edebiyatında İslamiyet öncesi dönemde edebî eleştiri şeklinde var olan belâgatin terim, yöntem ve kurallarının tespiti Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulüyle birlikte ortaya çıkmış; kutsal kitabın anlaşılması, doğru bir biçimde yorumlanması ve onda bulunan söz güzelliklerinin belirlenmesi ihtiyacıyla gelişmiştir. Sekkâkî, Kazvîni ve Taftâzânî gibi yazarlar, eserleri ile belâgat sahasında yapılan çalışmaları sistemleştirmişlerdir (Kılıç 1992: 381; Saraç 2014: 18-25).

İslamiyet öncesi Türk edebiyatında, belâgat çalışmalarının varlığına dair elimizde bilgi mevcut değildir. Türklerin Müslümanlığı kabulünden sonra Arapçanın bilim dili olması sebebiyle Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde belâgat çalışmalarının dili Arapça olmuştur (Yetiş 1992: 384). Anadolu'da ise belâgat sahasında Türkçe yazılmış şerh ve tercüme türünde eserlerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak medreselerde Türkçe eserlerden ziyade Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*, Kazvîni'nin *Telhisü'l-Miftâh* ve Taftâzânî'nin *Mutavvel* adlı eserlerinin telhis, şerh ve haşiyeleri Arapça asıllarından okutulmuştur (Yetiş 1992: 384; Hacımüftüoğlu 1988: 121-122). Türk edebiyatında Tanzimat'a kadar yapılan belâgat çalışmalarında, Arapça belâgat kitaplarının içerik ve üslubu genellikle örnekleriyle birlikte takip edilmiştir (Saraç 2017: 7).

Osmanlı Devleti'nde görülen gerileme, Tanzimat Dönemi aydınlarını dil ve edebiyat üzerinde düşünmeye sevk etmiş ve devletin de desteği ile Türkçe belâgate dair ilk ciddî çalışmalar başlatılmıştır (Orak 2013: 26-27). Buna paralel olarak edebiyat alanında ortaya çıkan yenilik edebiyat bilgisi veren eserlerde de etkisini hissettirmiştir. XIX. yüzyılda başlayıp günümüze kadar uzanan belâgat çalışmalarını, klasik belâgat geleneğini devam ettirenlerle Batı retoriğini benimseyenler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Bu iki anlayışın yanında klasik belâgat geleneği ile Batı retoriğini sentezleyerek yeni bir yol çizmeye çalışanlar da vardır (Yetiş 1996: 4; Yetiş 2006: X; Coşkun 2012: 30; Orak 2013: 26).

Klasik belâgat geleneğini sürdüren ve belâgati meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç şubesiyle veren eserler arasında Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*'si ile Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si yer almaktadır. Batı retoriğini Türk belâgat çalışmalarına uygulamaya çalışan eserler arasında ise Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*'sı ile Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Talîm-i Edebiyât*'ı sayılabilir (Yetiş 1996: 24-25; Orak 2013: 65). Bu dönemdeki belâgat çalışmalarının çoğu ders kitabı mahiyetindedir. Genel olarak bu dönemi klasik belâgat anlayışının veya Batı retoriğinin Türkçe metinlere uyarlanması dönemi olarak kabul etmek mümkündür (Coşkun 2012: 30).

3. Yazma nüshanın tavsifi

Çalışmamıza konu olan eserin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası Milli Kütüphane Yz A 9216/2 arşiv numarasında "*İlm-i Belâgat*" adıyla kayıtlıdır. Toplamda 186 sayfadan oluşan eser ana hatlarıyla, *İnşâ Kitabı*, *İlm-i Belâgat*, *Coğrafyanın Su'âl Cevâb Kitabı*, mensur ve manzum parçalardan oluşan müstakil bir kısım ve İshâk Zencânî'ye ait olan *Akâ'id Manzûmesi* olmak üzere beş kısım hâlinde düzenlenmiştir. Yazar bütün kısımları 1'den başlatmak suretiyle ayrı ayrı numaralandırmıştır. Rika hattıyla çizgili defter kâğıdına yazılan eserin sayfalarının çoğunluğunda 17 satır vardır.

Eserin geneli taranmış ancak yazarın kimliğine dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Eserin sonunda M. 930 tarihinde, günümüzde Ordu ili sınırları içinde yer alan Çambaşı Yaylası'nda yazıldığı kayıtlıdır. Bununla birlikte *İnşâ Kitabı*'nda en erkeni 303, en geçi de 305 tarihli mektup örnekleri bulunmaktadır. 303-304 tarihli mektuplar rumî takvime göre, 305 tarihli ise hicrî takvime göre tarihlendirilmişlerdir. Bu ise miladî takvime göre 1887-1888 yıllarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla *İnşâ Kitabı*'nın bu tarihler arasında yazıldığını söylemek mümkündür. *İlm-*

i Belâgat'te ise herhangi bir tarih ibaresi bulunmamakla birlikte; yazma eserin ilk üç bölümünün ders notlarından oluşması, bu bölümün *İnşâ Kitabı*'ndaki son tarih olan 1888'den sonraki kısa bir zaman diliminde yazıldığını düşündürmektedir.

4. İnşâ Kitabı

Yukarıda da bahsedildiği üzere çalışmamıza konu olan eserin ilk 130 sayfası iki kısım hâlinde düzenlenmiş olup ilk kısmı “İnşâ Kitabıdır” başlığını taşımaktadır. Eserin 1b-43a varakları arasında yer alan *İnşâ Kitabı* 86 sayfadan oluşmaktadır. 1887-1888 yıllarında yazılan eserde resmî ve özel yazışmalarda çeşitli makamlara hitaben kullanılması gereken hitap sözleri, yazışma tür ve şekilleri ve bunların usullerinin öğretilmesine dair teorik bilgiler verilmektedir. Söz konusu bilgileri uygulamaya yönelik olarak da 74 adet temsili yazı örneği yer almaktadır. Dolayısıyla *İnşâ Kitabı* yukarıda bahsedilen münşeât tasniflerine göre resmî ve hususî yazışma usullerini öğreten ve bunlara dair örnek metinleri içeren eserler arasında yer almaktadır.

Beş bölüm hâlinde düzenlenen eser çeşitli makamlara hitaben kullanılacak elkap ve hitap sözlerinden bahsedilen bölüm ile başlamaktadır. Ardından *arz-ı hâl* ele alınmış ve *râbitalar* (bağlaç) hakkında bilgi verilmiştir. Bunların ardından *mektup* ve türleri açıklanmıştır. Eserde yer alan her bir başlığın altında ilgili türün kısaca tanımı yapılmış, rükünleri sıralanmış, bunların yazım esaslarına dair bilgi verilmiş ve örnek metinler sunulmuştur. Eser çeşitli manzum parçaların yer aldığı *İbtidâ-i Münşeât* başlıklı bölümle sonlanmıştır.

İnşâ Kitabı'nda eserin yazılış amacına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserdeki metinlerin çoğunda estetik kaygı gözetilmeksizin öğretici bir üslup kullanılması, râbîta bölümünde verilen örneklerin çoğunun öğrencilere uyarı niteliğinde olması, temsili yazı örneklerinde ise günlük hayata dair konuların ele alınması gibi sebepler eserin döneminin eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmış bir ders kitabı olduğunu düşündürmektedir.

Eserde “filan kullarının, filan efendinin mahdumu, filan tarihte, filan handa mukim, filan vilayeti vb.” ibarelerin bulunduğu çok sayıda temsili mektup örneğinin yanı sıra kişi, yer ve kurum adlarının verildiği örnekler de bulunmaktadır. Bu tür mektup örnekleri bir mektubun nasıl yazılması gerektiğiyle ilgili bilgilerin uygulanması amacıyla kaleme alınmaktadır. Nitekim bu metinler kime, ne şekilde mektup yazılması gerektiğini öğretmek amacıyla kaleme alındıklarından metinde yer alan kişi, makam, memleket adı gibi özel bilgilerin kurgulandığı bilinmektedir (Gültekin 2015: 316).

Resmî ve özel yazışma örneklerinin yer aldığı eserde mektuplar üstten asta doğru bir hiyerarşiye göre sıralanmıştır. Bu mektuplar dönemin ticarî meseleleri, üst makamlardan talep edilen istekler, aile içi ilişkiler gibi çok çeşitli konular hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla eserde dönemin sosyal ve kültürel hayatına dair kesitler bulabilmek mümkündür.

Eserdeki metinlerde Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye, Maarif Müdürlüğü, Harbiye Nezareti, Musika-yı Hümayun gibi döneminin eğitim kurumları ile devlet dairelerinin adı sıklıkla geçmektedir. Bunlar genellikle üst makamlardan bir talepte bulunulması ya da bir isteğin yerine getirilmesi dileği üzerine zikredilmektedir.

Eserde verilen örnek metinlerin çoğu orta hacimlidir. Metinlerin bazıları çok uzun cümlelerden oluşurken bazı cümleler orta uzunluktadır. Bu cümlelerin çoğunda kalıplaşmış ifadeler kullanılmakta; Arapça ve Farsça kelime, tamlama, deyim ve ibarelere sıklıkla yer verilmektedir. Ancak eserin dilinin sanatlı nesir üslubundan uzak olduğu söylenebilir. Mektuplardaki dil ve üslup, mektubun gönderildiği kişinin makamına göre değişmektedir. Özellikle teşekkür, tebrik ve

hulûsa dair verilen örnek metinlerde dil ağırlaşmaktadış; iş mektupları ile akraba mektuplarında ise genellikle sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.

Doğrudan doğruya inşânın tanımı ile başlayan eserde, inşâ terimi önce Arapça, sonra da Türkçe olarak açıklanır. Eserde inşânın Türkçe tanımı şu şekilde verilmiştir:

“İnşâ bir ‘ilmdir ki anda faşih ü belîğ olması ve maķâma lâ’ik olarak irâd u ityân kılınmış olan ‘ibârât-ı müstaşsenede ehl-i inřâ ‘inde mer’i vü mu‘teber tutulan âdâbı müştemil bulunması ĥařıyyetiyle kelâm-ı menşûrdan bahř olunur demektir. Bu ta‘rifden aňlařıldıęı üzere inşânın mevzû ‘u kelâm-ı menşûr olup ģâyeti dađi yazılması murâd olunan bir māddeyi beyne’l-udebâ maķbûl olacak şûretde taĥrîr etmektedir.”

Yazar bu tanımın ardından yazışmaların birçok kısma ayrıldığını, bunların her birinin farklı isim ve kurallarının olduğunu ifade eder ve bunlara dair hususlara değinir. Daha sonra elkap ve hitap sözleri bahsine geçilir. Bu bölümde resmî yazışmalarda, çeşitli makamlara hitaben kullanılması gereken elkap ve hitap sözlerinin önemine değinildikten sonra bunlar birinci, ikinci ve üçüncü şahsa göre sıralanır. Bunların her biri kendi içinde “sade, mutavassıt ve a’lâ” olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Eserde padişah, vezir, ulemâ ve meşâyih e özgü olarak kullanılacak hitap sözleri ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir. Bunlar şu şekildedir:¹

- Ben diyecek yerde isti ‘mâl olunan ta ‘birât üç dürlüdüş: Sâde, mutavassıt, a ‘lâ.
Sâdesi: Muĥhibbiňiz, muĥliřiňiz, řenâkârıňiz, sitâyişveriňiz. Mutavassıt: Kulları, köleleri, bendeleri, çâkerleri. A ‘lâ: Bende-i kemîneleri, çâker-i dirîneleri, çâker-i ĥâk-ber-â-berleri, ‘abd-i maĥlûkları.
‘Ulemâ ve meşâyih tarafından yazılıyorsa: Dâ ‘ileri, aĥkarları, dâ ‘i kemîneleri.
- Sen diyecek yerde: Sâde ta ‘bir: Zâtıňiz, zât-ı řerîfiňiz, cenâb-ı vâlâňiz. Mutavassıt: Zât-ı ‘âlileri, ĥâk-pây-i sâmipleri, cenâb-ı vâlâları. A ‘lâ: Zât-ı ‘âli-i kerîmâneleri, ĥâk-pây-i sâmi-i mün ‘imâneleri, cenâb-ı vâlâ-yı raĥîmâneleri.
Eger ĥiĥâb vezîre olursa: ĥâk-pây-i sâmi-i ĥidivâneleri, ĥâk-pây-i sâmi-i aşâfâneleri, düştûrâneleri, müşîrâneleri.
‘Ulemâ ve meşâyih: Zât-ı fâzilâneleri, zâhidâneleri, müşîdâneleri.
- O diyecek yerde: Sâde ta ‘bir: Mezķûr, mezbûr, merķûm. Mutavassıt: Sâlifü’z-zikr, mûmâ-ileyh, mârru’l-beyân. A ‘lâ: Müşârün-ileyh.
Pâdişaha maĥşûř ta ‘birât: şâhâne, mülûkâne, şehin-şâhi, zıllu’llâhi, ĥilâfet-penâhi, cihân-dâri, şehr-i yâri, tâc-dâri.

Elkap ve hitap sözlerinin ardından teorik bilgiler ile örnek metinlerin yer aldığı bölümlere geçilmektedir.

4.1. Arz-ı hâl

Arzuhâl bir istek veya şikâyeti üst makamlara bildirmek ya da bir dilekte bulunmak amacıyla yazılan dilekçe benzeri yazılardır (İnalcık 1988: 35; Kütükoğlu 1994: 303; Gültekin 2015: 311). Eserde arzuhâlin tanımı “küçük bir âdem tarafından bir şey ĥalebini ĥâvi bir zâta verilen istid ‘â-nâmeye denir” şeklinde açıklandıktan sonra rükünleri sıralanır. Ardından arzuhâlin yazımıyla ilgili hususlar hakkında teorik bilgiler verilir. Bu bölümde çeşitli makamlara sunulmak üzere kaleme

¹ Burada verilen elkap ve hitap sözleri İnşâ Kitabı’nın 2. ve 3. sayfalarında yer almaktadır.

alınmış on tane temsilî arzuhâl örneği yer almaktadır. Üstten asta doğru bir hiyerarşiye göre sıralanan metinlerde genellikle görevde yükselme, bir göreve talip olma, bir eğitim kurumuna yerleştirilme, belirli bir maaşla emekli edilme gibi istekler bildirilmektedir. Bu bölümdeki metinlerin başlıkları şu şekildedir:

Pâdişâha Arz-ı hâl, Pâdişâha Diğer Arz-ı hâl, Kezâ Pâdişâha Arz-ı hâl, Rikâb-ı Şâhâneye Arz-ı hâl, Sadâret-i Uzmâ'ya Arz-ı hâl, Sadâret-i Uzmâ'ya Diğer Arz-ı hâl, Bâb-ı Meşihat-penâhiye Arz-ı hâl, Meşihat-penâhiye Diğer Arz-ı hâl, Harbiyye Nezâret-i Celîlesine Arz-ı hâl, Mesâlih-i Âdiye İçün Sadr-ı a'zâma Arz-ı hâl.

4.2. Râbita

Bu bölümde yazar râbitayı “*inşâca rabıt iki veyâ daha ziyâde cümleyi bir lakırdı edecek şüretde birbirine bağlamakdır*” şeklinde tarif ettikten sonra konuyu “*râbita-i mutlaka, râbita-i sebebiyye, râbita-i vaktiyye, râbita-i hâliyye, râbita-i şartiyye, râbita-i temsiliyye ve râbita-i 'ilâve ve terakkî*” olmak üzere yedi başlık altında ele alır. Her bir başlık altında ilgili terimlere dair verilen bilgilerden sonra bunların uygulamasına yönelik örnekler gösterir. Söz konusu örneklerin birçoğunun okul, ders ve öğrenci eksenini çevresinde dönmesi dikkate değer bir konudur. Bu örneklerin bazıları şu şekildedir:

“*Derse çalışmayıp vaktini zâyi eden ileride nedâmet çeker*” (Aydın 2019: 71)

“*Mektebe gelip de derse çalışmamağda ne ma'nâ vardır*” (Aydın 2019: 71)

“*İmtihân veremeyip de sınıfta kalan şâkirdiñ söz söylemeğe haqqı yokdur*” (Aydın 2019: 71)

“*Yalnız mektebe devâm ile âdem âlim olamaz müdâvemetle ber-â-ber derse çalışmalıdır*” (Aydın 2019: 71)

“*Bir şâkird derse çalışdığça herkesden iltifât görür*” (Aydın 2019: 73)

“*Ma'lûm-ı âlîleri olduğu üzere mevsim-i imtihân gelmiş ve icâb eden tedâbire teşebbüs kılınmışdır*” (Aydın 2019: 73)

“*Bir şâkirdiñ isti'dâdı olmasıyla ber-â-ber derse dikkati dağı olur ise akrânından âli olduğdan başka her dürlü sa'âdete müsteħağğ olur*” (Aydın 2019: 74)

Verilen örneklerin öğrencilere uyarı niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu durum da eserin bir ders kitabı olarak hazırlandığı görüşünü desteklemektedir. Nitekim kaynaklarda yazışma kurallarının layıkıyla uygulanabilmesi için bunlara ait kuralları öğretmenin yanı sıra, cümlelerin birbirleriyle bağlantılı olmasını gerektiren resmî yazışma usulünün de öğretilmesi gerektiği belirtilmektedir (Gültekin 2009: 333).

4.3. Mektup

Mektup “*başka yerde bulunan bir kimseye haber ulaştırmak, hâl hatır sormak, istek bildirmek vb. bir maksatla elden yahut posta aracılığı ile gönderilen yazılı kâğıt, nâme*” anlamına gelmektedir (Ayverdi 2008: 2016). Osmanlı diplomatüğinde özel bir yeri bulunan mektubun pek çok türü vardır. Mektuplar yazılış sebepleri ve konularına göre arzuhâl, tebrik-nâme, taziye-nâme, teşekkür-nâme, tezkire, cevap-nâme gibi çok çeşitli adlara sahiptir (Gökyay 1974: 20). Bunun yanı sıra muhataba yazılan mektuplar hitabî; alınan bir mektuba cevaben yazılan mektuplar ise cevabî mektup olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu mektupların taşıdıkları anlam ise mektubu yazan ve mektubun gönderildiği kişinin makamına göre değişiklik göstermektedir (Kütükoğlu 2004: 18; Gültekin 2015: 256).

Türk edebiyatında, Tanzimat'a kadar genellikle inşâ ilmiyle birlikte anılan mektup türünün ilk örneklerine inşâ ve münşeât kitaplarında rastlanır. Bu eserlerde yer alan mektuplar genellikle belirli bir durum ve olay karşısında, kiminle nasıl yazışılması gerektiğine dair bilgi ve örnekleri içeren kalıp mektuplardır (Derdiyok 1997: 665).

Eserde mektup “*bir memleketden diğer memlekete yazılıp gönderilen kâğıddır*” şeklinde tanımlanır. Ardından mektubun birine bir şey sormak veya anlatmak ya da başka biri tarafından yazılan mektuba cevap vermek amacıyla yazıldığı ifade edilir. Mektubun yazıldığı makama özgü olarak çeşitli adlara sahip olduğu dile getirilerek bunlara dair açıklamalarda bulunulur. Eserde mektup kendi içerisinde “*husûs, teşekkür, tebrik, tavsîye, hulûs, ta'ziye ve akraba mektupları*” olmak üzere yedi alt başlığa ayrılmıştır. Bunlardan tebrik “*tebrîk-i rütbe ve mansıb, tebrîk-i kudûm ve tebrîk-i zaman*” olarak üç alt başlıkta değerlendirilmiştir. Her bir başlığın altında temsilî mektup örnekleri yer almaktadır.

4.3.1. Husûs

Eserde sadece iş maksadıyla kaleme alınan mektuplara husûs dendiği ifade edilmiştir. Husûsun, iş mektupları ve isti'lâm olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtildikten sonra bunların yazımına dair bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra iş mektuplarının resmî dairelerden yazılanlarına *tahrîrât*; meclislerden gönderilenlerine *mezâbıt* ve mahkemeler tarafından kaleme alınanlarına ise *i'lâmât* dendiği belirtilmektedir. *İsti'lâm* ise devlet kurumları arasındaki resmî yazışmalar olarak nitelendirilmiştir. Bu bölümde çeşitli makamlara hitaben yazılan hulûs ve isti'lâm örnekleri ile bunlara cevaben yazılmış yazıların başlıkları şu şekildedir:

Kapucuk-dârına Husûs Mektûbu, Husûsa Cevâb, Kapucuk-dârına Husûs, Husûsa Cevâb, İsti'lâm, İsti'lâma Cevâb, İsti'lâm, İsti'lâma Cevâb, Husûs Mektûbu, Husûsa Cevâb, İsti'lâm, İsti'lâma Cevâb, Cevâb.

Bu kısımda yer alan metinler resmî veya özel şahıslara ait çeşitli ticarî meseleler ile devlet daireleri arasındaki yazışmalara dair örneklerdir.

4.3.2. Teşekkür

Teşekkür mektupları herhangi bir iyiliğin karşılığında ya da bir dileğin yerine getirilmesi üzerine memnuniyet ve şükran belirtmek amacıyla yazılan mektuplardır (Gültekin 2015: 275). Eserde teşekkürün tanımına kısaca yer verildikten sonra rükünleri belirtilmiştir. Çeşitli sebeplerle yazılmış sekiz teşekkür ve bir de cevabî yazı örneğinin başlıkları şu şekildedir:

Misâl, Diğer Teşekkür, Teşekküre Cevâb, Teşekkür, Hediye Teşekkürü, Teşekkür, Diğer Teşekkür, Diğer Teşekkür, Mahdûmun Hâcesine Teşekkürü.

Bu bölümdeki mektuplar görevinde terfi eden, bir memuriyete tayin olan ya da görevindeki başarısından dolayı Mecidi nişanıyla taltif edilen birinin üst makamlara yazdığı mektuplardır. Bu mektuplarda dilin ağırlaştığı ve Arapça ve Farsça kelimelerle örülü zincirleme tamlamalara yer verildiği görülmektedir.

4.3.3. Tebrîk

Terfi, doğum ve düğün gibi sevindirici bir olayın kutlanması amacıyla yönelik olarak kaleme alınmış mektuplardır (Gültekin 2015: 275). Eserde tebrik “*“bir şey'in hakkında 'mübârek olsun' du'âsını mutazammın olarak yazılan tahrîrâtdır*” ifadeleriyle tanımlandıktan sonra rükünleri verilir. Tebrik, tebrîk-i rütbe ve mansıb (terfi), tebrîk-i kudûm (doğum ve hacdan dönüş) ve tebrîk-i zaman olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilir. Her bir başlık altında türlerin tanımları verilmiş

ve rükünleri sıralanmıştır. Ardından örnek metinlere geçilmiştir. Bu türdeki yazı örneklerinin başlıkları şunlardır:

Rütbe ve Mansıb Tebrîki: Misâl Sadâret Tebrîki, Akrândan Rütbe Tebrîki, Diğer Tebrîk. Tebrîk-i Kudûm: Vilâdet Tebrîki, Tebrîk-i Hacc. Tebrîk-i Zamân: Ramazân-ı Şerîf Tebrîki.

Bu kısmın ardından “tebriğin cevabı teşekkür ve teşekkürün cevabı tebriktir” denmiş ve tebrik ile teşekkür mektuplarına cevaben yazılmış dört yazı örneği sunulmuştur. Bunların başlıkları şu şekildedir:

Sadâret Tebrîkine Cevâb, Rütbe Tebrîkine Cevâb, Me’mûriyyet Teşekkürüne Cevâb, Me’mûriyyet Tebrîkine Cevâb.

Teşekkür mektuplarında olduğu gibi bu mektupların da dili ağırdır. Teşekkür ve tebriğe dair yazılan mektuplarda muhatap aşırı sözlerle övülmüş, alınan haber karşısında duyulan mutluluk abartılı ifadelerle dile getirilmiştir.

4.3.4. Tavsiye

Dürüstlüğüne güvenilen ve işinin ehli olan bir kimse ya da bir şeyi tavsiye etmek amacıyla kaleme alınan mektuplardır (Gültekin 2015: 274). Eserde tavsiye “bir âdem hakkında bir şey’ recâsına dâ’ir o âdem ile gönderilen tahriyatdır” şeklinde tarif edildikten sonra rükünleri verilir. Bu bölümde yedi tane tavsiye mektubu örneği bulunmaktadır. Bu örnek metinlerin bir tanesi Sadâretten Tavsiye başlığını taşıırken diğerleri Tavsiye, Diğer Tavsiye başlıklarını taşımaktadır.

Bu bölümdeki mektuplar bir göreve tayin olan ya da başka bir memlekete giden birinin iyi bir şekilde karşılanarak rahat ettirilmesi ya da yaptığı bir hata sebebiyle gözden düşen bir kişinin affedilmesi gibi sebeplerle kaleme alınmıştır.

4.3.5. Hulûs

Kaynaklarda muhabbetnâme, meveddetnâme, uhuvvetnâme olarak da anılan hulûs, yalnızca sevgi ve kardeşlik duygularının dile getirildiği ve muhatabın hâl ve hatırının sorulduğu mektuplardır (Gültekin 2015: 258). Eserde hulûsun tanımı “hulûş bir zâtın başkasına hiçbir şey’ için olmayıp yalnız muhabbete dâ’ir yazdığı tahriyatdır” şeklinde verildikten sonra rükünleri ve bunlara dair açıklamalar sıralanır. Hulûs örnekleri ve cevabî yazıların başlıkları şu şekildedir:

Vüzerâya Hulûs, Hulûsa Cevâb, Akrândan Hulûs, Hulûsa Cevâb, Şâkirdândan Hâcesine Hulûs, Hulûsa Cevâb, Mürîdinden Şeyhine Hulûs, Cevâb.

Bu bölümde yer alan mektuplar geçmişten gelen bir hukuğa binaen eş-dost veya hoca-talebe arasında karşılıklı sevgi, saygı ve bağlılık bildiren mektuplar şeklinde kaleme alınmışlardır.

4.3.6. Ta’ziye

Alınan bir vefat haberi üzerine ölen kimseye rahmet dilemek ve yakınlarını teselli etmek amacıyla kaleme alınan mektuplardır (Gültekin 2015: 264). Bu bölümde taziyenin tanımı yapılırken taziye mektubunun yazımı sadece vefat ile sınırlandırılmamıştır. Herhangi bir konuda sıkıntıya uğrayan bir kimseyi teselli etmek üzere taziye yazılabileceği dile getirilmiştir. Rükünlerin sıralanmasının ardından altı adet yazı örneğine yer verilmiştir. Bunların ikisi vefat taziyesi, ikisi cevabî yazılardır. Görev azlinden duyulan üzüntüyü ifade etmek üzere de iki tane taziye örneği kaleme alınmıştır.

4.3.7. Akraba mektupları

Bu bölümde aile içi yazışmaları konu edinen akraba mektuplarına dair bilgiler verilmiş ve bunların diğer mektup türlerinde olduğu gibi özel rükünlerinin olmadığı ifade edilmiştir. Bu mektupların

yazımında uyulması gereken kurallara değinildikten sonra örnek metinler sıralanmıştır. Akraba mektuplarında genellikle sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Anne, baba, oğul, eş ve kardeşler arasında çeşitli nedenlerle yazılmış olan mektupların başlıkları şu şekildedir:

Oğlundan Pederine, Cevâb, Oğlundan Pederine, Cevâb, Vâlidesinden Oğluna, Cevâb, Hareminden Mektûb, Hareminden Mektûba Cevâb, Birâderinden Birâderine Mektûb, Cevâb.

Bu bölümün sonunda bir de başlığı bulunmayan bir teşekkür mektubu örneğine yer verilmiştir.

4.4. Münşe'ât

Eserde inşâyâ dair teorik bilgiler ile mektup örneklerinin ardından İbtidâ-i Münşe'ât başlığını taşıyan yeni bir bölüme geçilmiştir. Münşeâtlarda inşâ ilminin usul ve kuralları dâhilinde kaleme alınan yazışma örnekleri ile mektup suretlerinin derlendiğini daha önce belirtmiştik. Bununla birlikte münşeâtlarda uzun veya kısa manzumeler de yer almaktadır. Nesirlerini nazımla süslemek isteyen yazarlar mektupların başlangıç kısmında, içerisinde veya sonunda şiir örneklerine yer vermişlerdir. Mektuplardan ayrı olarak müstakil bir biçimde kullanılan örneklere de rastlanmaktadır (Haksever 1996: 60).

İbtidâ-i Münşe'ât başlıklı bu bölümde sanatlı inşâ metinleriyle mektup vb. türlere ait yazışma örnekleri değil, çeşitli şairlere ait rubâî, gazel, kaside, müseddes ve terci'-bend nazım şekilleriyle yazılmış manzum metinler topluca yer almaktadır. Buna göre eserde, bir rubâî, iki gazel, iki kaside, üç müseddes ve bir tane de terci'-bend nazım şekli ile kaleme alınmış dokuz şiir örneği bulunmaktadır. Söz konusu şiirlerin iki tanesi Farsça, diğerleri Türkçedir. Yedi şiirde başlık bulunmakta olup bu başlıkların hepsi Farsçadır. Eserde bulunan manzumelerin şairleri belirtilmemiştir. Ancak yedi şiirin başlığında şair adı geçmektedir. Bu bölümde yer alan şairler, şiirleri ve şiirlerin nazım şekilleri; eserdeki sıralanışlarına göre aşağıdaki tabloda verilmiştir:

	Şiirlerin matla beyit/bendleri	Şair	Nazım şekli
1.	Minnet aña kim idüp kemâlin izhâr İfşâ-yı dü-kevne bir sözün kıldı medâr Luţfundan olup habîbine gevher-bâr İtdi güher-i kelâm-ı neşrini nişâr		Rubâî
2.	Ey hâlik-i heft-âsmân der-mândeem feryâd res Ey râzık-ı pîr u cevân der-mândeem feryâd res	Şems-i Tebrîzî	Gazel
3.	Âferin ey şâni'-i ten-perver-i cân âferin Hâlikü'l-eşyâ ilâhü'l-halk rabbü'l-'âlemîn	Fuzûlî	Kaside
4.	Ey resül-i Kureşî şâh-süvâr-ı medenî Bolbol-i Mekke vu Baţhâ vu Suheyl-i Yemenî	Câmî	Gazel
5.	Âftâb-ı şubh-ı mâ-evhâ Habîb-i Kibriyâ Mâhtâb-ı şâm-ı ev-ednâ Habîb-i Kibriyâ	Yahyâ Nazîm	Kaside
6.	Sultân-ı rusül şâh-ı mümeccedsin efendim Bî-çârelere devlet-i sermedsin efendim Dîvân-ı ilâhîde ser-âmedsin efendim Menşür-ı le- 'amrûkle mü' eyyedsin efendim Sen Aĥmed ü Maĥmûd u Muĥammedsin efendim Ĥaĥdan bize sultân-ı mü' eyyedsin efendim	Şeyh Gâlib	Müseddes
7.	Olar kim çâr-yâr-ı meclis-i hâş-ı peyâm-berdir Maĥall-i şıdk u 'adl ehl-i ĥayâ sâķi-i kevşerdir Medâr-ı fazl u rüĥân her birinde feyz-i diğerdür Ĥulâşa vaşfdan mecmû' unuñ ĥadri füzünterdür		Müseddes

	Ebû Bekr u 'Ömer 'Oşmân u Hâydar çâr-ı serverdir Velî ma 'nâda nûr-ı vâhid-i ğayr-ı mükerrerdir		
8.	Bahr-i rahmetdir Muḥammed ebr-i iḥsândır 'Alî Mîhr-i ḥikmetdir Muḥammed mâh-ı 'irfândır 'Alî Faḥr-i 'âlemdir Muḥammed şâh-ı merdândır 'Alî Cevher-i cândır Muḥammed nûr-ı imândır 'Alî Nâzenjn-i Rabb-i 'izzetdir Hüseyn-i Kerbelâ	Kâzım	Müseddes
9.	Şüfî gibi zann itme bizi subḥa-be-destüz Biz dâne-şumâr-ı güher-i 'ahd-i elestüz Erbâb-ı riyânuñ serine cur'a-nişâruz Peymâne-i ser-şâr-ı mey-i 'aşk ile mestüz Kuhlü'l-başaruz sâye gibi dîde-i mihre Ḥâk-i kadem-i ehl-i melâmetde ki pestüz Ka'beyle şanem-ḥânede yek-reng-i sücûduz Biz ḥânkah-ı dilde ki Allâh-perestüz Bilmezse n'ola kâdrümüzi zâhid-i ḥod-bjn Ol âyineyüz kim kef-i zengide şikestüz Ser-geştelerüz dür olalı menba'umuzdan Seyl-âb-ı şahârî gibi bj-cây nişestüz Şâgar be-kef-i meykede-i 'aşk-ı Hudâyuz Farq-ı felege cur'a-feşân ṭurfe gedâyuz	Arpaemîni-zâde Sâmî	Terci'-bend

5. İlm-i Belâgat

İlm-i Belâgat çalışmamıza konu olan eserin ikinci kısmında yer almaktadır. Eserin 43b-65a varakları arasında bulunan *İlm-i Belâgat*, 44 sayfadan oluşmaktadır. Eserde bu kısmın ne zaman yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere eserin sırasıyla *İnşâ Kitabı* ve *İlm-i Belâgat* düzeninde tertip edilmesi, *İnşâ Kitabı*'nda ise son olarak 1888 tarihinin kullanılmış olması *İlm-i Belâgat*'in 1888'den sonraki kısa bir zaman diliminde kaleme alındığını düşündürmektedir.

Muhtasar düzeyde bir ders kitabı görünümünde olan *İlm-i Belâgat* hacim olarak küçük bir eser görüntüsü vermekle birlikte, içerikte oldukça kapsamlı hazırlanmıştır. Eserde belâgat terimleri soru-cevap yöntemi kullanılarak kısaca açıklanıp örneklendirilmektedir. Eserde verilen örneklerin çoğunluğu Türkçedir. Bununla birlikte eserde az da olsa Arapça ve Farsça örneklere de rastlanmaktadır. *İlm-i Belâgat*'te belâgat terimlerine dair açıklamalar oldukça kısa tutulmuş ve bunları destekleyici mahiyetteki örneklerin birçoğu sade olarak adlandırabileceğimiz düz cümlelerden seçilmiştir. Bu durum ise eserin, anlaşılması güç olan konuların açık ve özlü bir biçimde aktarılması amacıyla belirli bir düzeye hitaben hazırlandığını düşündürmektedir.

Türkçe belâgat çalışmalarının klasik belâgat geleneğini sürdürenler, Batı retoriğini benimseyenler ve bu iki anlayışı sentezlemeye çalışanlar şeklinde değerlendirilebileceğini daha önce ifade etmiştik. *İlm-i Belâgat*'te Batı retoriğine dair konulara yer verilmemiştir. Eser klasik belâgat geleneğini devam ettirmektedir. Ancak yazar eserini kaleme alırken hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmemiştir.

Fenn-i Beyân, Fenn-i Bedî ve İlm-i Meânî olmak üzere üç bölüm hâlinde tertip edilen *İlm-i Belâgat*, belâgati üç şubesiyle veren eserler arasındadır. Bilindiği üzere Kazvî'nin *Telhis*'inden sonra, Ahmet Hamdi'nin *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*'si ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si gibi belâgati üç şubesiyle veren klasik belâgat kitaplarında meânî, beyân ve bedî bölümlerine geçilmeden önce fesahat ve belâgatle ilgili açıklamalara yer verilmektedir (Yetiş 1996: XXIII; Yetiş 2006: 42).

Örneğin Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si dîbâce, mukaddime ve lâhika başlıklarını taşıyan giriş bölümünün ardından meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç ana bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Cevdet Paşa eserinin mukaddime kısmında belâgat ve fesahate dair görüşlerinden; mukaddimenin sonuna eklediği lâhikada ise bazı mantık konularından bahsetmektedir (Yetiş 1996: 7; Yetiş 2006: 72-73; Karabey vd. 2017: 7). *İlm-i Belâgat*'te ön söz özelliği gösteren böyle bir giriş bölümü bulunmadığı gibi belâgatin tanımına dair herhangi bir açıklama da yapılmamıştır. Bunun yanı sıra klasik belâgat kitaplarının başlangıç kısmında yer alan meânî bölümü *İlm-i Belâgat*'te en sonda ele alınmıştır.

Eserde sırasıyla Fenn-i Beyân, Fenn-i Bedî ve İlm-i Meânî bölümleri yer almaktadır. Fenn-i Beyân “teşbih, mecâz, istiâre, kinâye ve tariz” başlıklarından oluşmaktadır. Fenn-i Bedî’de böyle bir bölümlendirme görülmemekle birlikte, konunun işlenişinde klasik belâgat kitaplarında olduğu gibi muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı maneviyye ayrımı gözetilmiştir. İlm-i Meânî’de ise herhangi bir başlık ya da bölümlendirme görülmemektedir.

5.1. Fenn-i Beyân

Beyân duygu ve düşüncelerin çeşitli yollarla ifade edilmesinin kurallarını, söz ile anlam arasındaki ilişkinin niteliklerini inceleyen ilim dalıdır. Klasik belâgat anlayışında sözün anlam ile ilişkisi hakikat, teşbih, mecâz, istiâre, kinâye vb. başlıklar altında incelenmektedir (Hacımuftüoğlu 1992a: 22; Bilgegil 2015: 124-125; Saraç 2014: 97). Eserde beyân klasik belâgat anlayışına uygun olarak “teşbih, mecâz, istiâre, kinâye ve tariz” olmak üzere beş alt başlıkta ele alınmıştır. Eser *İlm-i Belâgat* başlığından sonra, özel bir başlığa yer verilmeksizin doğrudan beyân bölümü ile başlamaktadır. Yazar beyâna dair konuları soru-cevap yöntemi ile açıklayıp örneklendirmiştir. Muhatap kitlesine uygun olarak seçilen örnekler sade ve kısadır. Beyân bölümünde şiir örneklerine yer verilmemiş, örnekler düz cümlelerden seçilmiştir. Bu örneklerin bir kısmı Sekkâki’den beri klasik belâgat kitaplarında yaygın olarak kullanılan “külü çoktur”, “hammâmda bir arslan gördüm” gibi örneklerdir.

Belâgat terimlerinin açıklanmasında kullanılan soru-cevap yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi adına beyân bölümünün başlangıç kısmından bir bölümü *İlm-i Belâgat*'te yer aldığı şekliyle aşağıda veriyoruz:

“S Beyân luğatde neye derler?

C İzhâra derler.

S Beyân iştilâhda neye derler?

C Murâd u maşşudu bir takım şuver u terâkîb-i muhtelifle ile muhâtaba izhâr ve ifâde etmege denir.

S Bu ma`nâca “fenn-i beyân” neye derler?

C Ma`nâ-yı vâhidi tûruk-ı muhtelifle ile sâmi`a ifâde ve beyân etmekden bahş eder bir`ilmdir.

S İfâde-i merâmın tîrîkleri kaçdır?

C Yedidir: “Hakîkat şarâhat teşbih kinâye ta`rîz mecâz gâlat” olup bunlardan şarâhat ile teşbih hakîkatde ve ta`rîz kinâyede dâhil gâlat dahi ehl-i belâgat nezdinde gayr-ı mu`teber olduğundan ifâde-i merâmın tîrîklerini “hakîkat mecâz kinâye”ye haşr etmişlerdir.”

Görüldüğü üzere beyânın kelime ve terim anlamları verildikten sonra ifâde-i merâmın oluşum yollarının hakikat, mecâz ve kinâye olmak üzere üçe ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerin ardından hakikat, mecâz ve kinâye ayrı başlıklar hâlinde açıklanıp örneklendirilmiştir.

5.1.1. Teşbih

Beyânın ilk kısmı teşbihe ayrılmıştır. Bu bölümde yazar “*Teşbih neye derler?*” sorusunu “*İki şey ‘în bir keyfiyyetde iştirâk ve bir vaşfla ittisâflarına teşbih derler*” şeklinde cevaplandırır ve *erkân-ı teşbihin* unsurlarına değinir. Ardından teşbihi, unsurlarının söylenip söylenmemesine göre “*teşbih-i ‘âdi veyâ mufaşsal, teşbih-i mücmel, teşbih-i mürsel, teşbih-i belîğ veyâ teşbih-i bi’l-kinâye*” olmak üzere dörde ayırır ve şu şekilde açıklayarak örneklendirir:

S Erkân-ı teşbihin mezkûr u mahzûf olması i’ tibâriyle teşbih kaç kısımdır?

C Dört kısımdır: “Teşbih-i ‘âdi veyâ mufaşsal teşbih-i mücmel teşbih-i mürsel teşbih-i belîğ veyâ teşbih-i bi’l-kinâye”.

S Teşbih-i ‘âdi veyâ teşbih-i mufaşsal neye derler?

C Erkân-ı teşbih kelâmda tamâmen mezkûr ise teşbih-i ‘âdi denir: Efendi şehâvetde hâtem gibidir.

S Teşbih-i mücmel neye derler?

C Erkân-ı teşbihden yalnız vech-i şebah hâzif olunursa teşbih-i mücmel denir: Efendi hâtem gibidir.

S Teşbih-i mürsel neye derler?

C Erkân-ı teşbihden yalnız edât-ı teşbih hâzif olunursa: Efendi şehâvetde hâtemdir.

S Teşbih-i belîğ neye derler?

C Erkân-ı teşbihden vech-i şebah ile edât-ı teşbih mahzûf olunursa teşbih-i belîğ derler: Efendi hâtemdir.”

Bu açıklamaların ardından yazar teşbihin müşebbeh ile müşebbehün bihin taraflarına göre de dörde ayrıldığını ifade eder ve önce *havass-ı zâhirenin* (beş duyu) kavramlarına dayalı olarak görünüşlerine, sonra da *aklî* ve *hissî* olmalarına göre örnekler gösterir. Vech-i şebah ise *tahkîkî* ve *tahyilî* olarak birer cümle ile açıklanır. Yazar müşebbeh ile müşebbehün bihi *mülâyimlerine* (ilgili lafız) göre de “*teşbih-i mutlak, teşbih-i mücerred, teşbih-i müreşşah ve teşbih-i mücerred ü müreşşah*” olarak dörde ayırmış ve bunları açıklayarak örneklendirmiştir. Son olarak da *teşbih-i aslî vü müstevî* ve *teşbih-i ma’kûs u kalbîye* değinilerek teşbih bahsi sonlandırılmıştır.

5.1.2. Mecâz

Yazar bu bölümde mecâzı “*ma’kâm-ı ifâdede irâd olunan elfâzı mevzû ‘-ı lehleriniñ gayrıda isti ‘mâl etmekdir*” şeklinde tarif eder. Eserde mecaz *mecâz-ı aklî* ve *mecâz-ı lugavî* olarak iki kısımda ele alınmıştır. Mecâz-ı lugavînin iki alt başlığa ayrıldığını ifade eden yazar, mecâzın benzerlik dışında bir *alâka* (ilgi) ile kurulan çeşidine *mecâz-ı mürsel*; benzerlik alâkasıyla oluşturulanına ise *istiâre* dendiğini belirtir. Daha sonra alâkanın 28 çeşidi bulunduğu söylenir ve bunlar sırasıyla şu şekilde verilir:

Masdariyyet, mazhariyyet, mücâveret, cüz’iyyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbibiyyet, kevn, evvel, hâliyyet, mahalliyyet, itlâk, takyîd, ‘umûm, husûs, lâzımiyyet, melzûmiyyet, ‘aliyyet, ma’lûliyyet, şartiyyet, meşrûtiyyet, dâlliyyet, medlûliyyet, kuvve, âliyyet, müte’allikiyyet, müte’allakiyyet ve müşâbehet.

Bu başlıkların her biri sırasıyla açıklandıktan sonra örneklerle desteklenmiştir. Ancak “*masdariyyet, mazhariyyet, mücâveret, kevn, evvel, kuvve, âliyyet ve müşâbehet*” başlıkları teker teker açıklanırken; “*cüz’iyyet-külliyyet*”, “*sebebiyyet-müsebbibiyyet*”, “*hâliyyet-mahalliyyet*”, “*itlâk-takyîd*”, “*‘umûm-husûs*”, “*lâzımiyyet-melzûmiyyet*”, “*‘aliyyet-ma’lûliyyet*”, “*şartiyyet-meşrûtiyyet*”,

“dâlliyyet-medlûliyyet” ve “müte'allikiyyet-müte'allakiyyet” başlıkları tek başlıkta birleştirilerek açıklanmıştır.

5.1.3. İstiâre

Bu bölümde yazar istiâreyi “*ma'nâ-yı hakîkî ile ma'nâ-yı mecâzî beyninde dâ'imâ 'alâkası müşâbehet olup müşebbeh ile müşebbehün bihden biri 'ibâreden terk edilerek diğeri anıñ maqâmında 'âriyeten isti'mâl olunmaqdır*” şeklinde açıklar. Ardından istiâre öncelikle müşebbeh ile müşebbehün bihin söylenip söylenmemesine göre *istiâre-i musarraha* ve *istiâre-i mekniyye* olmak üzere iki ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Bunlara dair hususlar şu şekilde açıklanır:

“S Müşebbeh ile müşebbehün bihiñ mezkûr ve mahzûf olması i 'tibâriyle isti'âre kaç kısımdır?

C İki kısımdır: Muşarraha mekniyye.

S İsti'âre-i muşarraha neye derler?

C Erkân-ı teşbîhden vech-i şebah edât-ı teşbîh müşebbeh lafzlarını hazf ile 'ibârede yalnız müşebbehün bihi müşebbeh maqâmında 'âriyeten isti'mâl etmektir. Mişâl: Güzel tekellüm eden bir arslan ile konuşdum.

S İsti'âre-i mekniyye neye derler?

C Erkân-ı teşbîhden vech-i şebah edât-ı teşbîh müşebbehün bih lafzlarını terk ile 'ibârede yalnız müşebbehü isti'mâl etmektir: Filân kimseye ölüm çırnaqlarını çaktı.”

Bu açıklamaların ardından yazar isti'âre-i musarrahanın *isti'âre-i musarraha-i müfredde* ve *isti'âre-i musarraha-i mürekkebe* olmak üzere iki alt başlığa ayrıldığını ifade eder ve isti'âre-i musarrahayı lafz-ı müste'âr (ödünç alınan lafız) itibariyle *isti'âre-i musarraha-i asliyye* ve *isti'âre-i musarraha-i tebe'iyye* olarak iki kısım hâlinde inceler. İstiârenin vech-i şebah göre de dört kısma ayrılabilceğini söyleyen yazar, bunları “*isti'âre-i mutlaka, isti'âre-i mücerrede, isti'âre-i müreşşaha ve isti'âre-i mücerrede vü müreşşaha*” şeklinde tasnif ederek açıklamıştır.

5.1.4. Kinâye

Bu bölümde kinâyenin tarifi “*bir şey'i zıkr edip bilâ-karine-i mâni'a o şey'in lâzım-ı zihniyyesini murâd etmektir*” şeklinde yapıldıktan sonra “*filânın kılıcının bağı uzundur*” örneği verilir. Ardından kinâye mekniyyun 'anh itibariyle *zâtan kinâye*, *vasftan kinâye* ve *nisbetten kinâye* olmak üzere üç kısma ayrılır. Bunlar şu şekilde açıklanır:

“S Kinâye mekniyyun 'anh i 'tibâriyle kaç kısımdır?

C Üç kısımdır: Yâ zâtan veyâ vasfdan veyâhud nisbetden kinâye olur.

S Zâtan kinâye ne vaktde olur?

C Bir şey'in ba'zı vasfları zıkr olunup andan kinâye tarihiyle mevşûf olan zâta intikâl olunur. Mişâl: “*Taşrada turan şarı şakallı yeşil cübbeliyi çağırınız*” gibi.

S Vasfdan kinâye ne vaktde olur?

C Bir şey'in vaşfı zıkr olunup andan diğere bir vasfına intikâl olunur. Mişâl: “*Filânın kafası kalındır*” ya 'ni ahmaqdır gibi.

S Nisbetden kinâye ne vaktde olur?

C Bir şifati mevşûfa nisbet etmek veyâhud o şifati mevşûfdan nefy etmektir. Mişâl: “*Luţf u kerem filân zâtın hânesindedir*”, “*Filân zâtın yüzünde hayr yokdur*” gibi.”

Kinaye daha sonra da *vâsıta* itibariyle *kinâye-i karîbe* ve *kinâye-i ba'ide* olmak üzere iki kısma ayrılarak açıklanır. Son olarak da kinâyenin asıl amacı ve hangi durumlarda kullanıldığı dile getirilir. Buna göre bir kimsenin övülmesi veya yerilmesi, bir dileğin başkalarından gizlenmesi ve toplum içerisinde söylenmesi hoş karşılanmayacak bir ibarenin örtük bir biçimde ifade edilmesi gibi durumlarda kinâyeye başvurulmaktadır.

5.1.5. Tarîz

Yazar beyân bölümünde son olarak tarîz konusunu ele alır. Bu bölümde tarîz “*murâdı remz ve işâret târîkiyle ifâde etmektir*” şeklinde tarif edildikten sonra “*şoğuklar başladı kömür de almadık bilmem ne yapmalı*” örneği verilerek beyân bölümü sonlandırılır.

5.2. Fenn-i Bedî

Bedî, sözü lafız ve anlam bakımından güzelleştirme usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır. şiire güzellik katan edebî sanatlar ile her türlü ifade özelliği bedî ilminin konusuna girmektedir. Bedînin çerçevesine giren edebî sanatlar muhassinât-ı lafziyye (lafzı süsleyen sanatlar) ve muhassinât-ı mâneviyye (anlamı güzelleştiren sanatlar) olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır (Hacımuftüoğlu 1992b: 320; Bilgegil 2015: 173-174; Saraç 2014: 153). *İlm-i Belâgat*'in ikinci bölümünde bedî ilmi yer almaktadır. Yazar bu bölümde bedîyi “*şaded-i ifâdede sevķ ve irâd olunan 'ibâreyi tescî' ve tezyîn zımnında vaz' olunan fenne derler*” şeklinde tarif ettikten sonra bedîyi klasik belâgat kitaplarında olduğu gibi *muhassinât-ı lafziyye* ve *muhassinât-ı maneviyye* olmak üzere ikiye ayırır.

Eserde muhassinât-ı lafziyye başlığı altında “*sec', cinâs, kalb, iktibâs, tazmîn, telmih, ittibâ', reddü'l-acüz ale's-sadr, izdivâc, irsal-i mesel, tensiku's-sifât ve siyâku'l-a'dâd*” olmak üzere toplamda on iki lafzî sanata yer verilmiştir.

Muhassinât-ı maneviyye başlığı altında ise “*tevriye/iĥâm, teşbîb, leff ü neşr, cem', tefrîk, taksim, müşâkele, tecâhülü'l-'ârif, rücû', mürâ'ât-i nazîr, tıbâk, tecrid, te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem ve te'kidü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh*” olmak üzere on dört manevî sanatın ele alındığı görölmektedir.

Yazar bu bölümde edebî sanatlara dair açıklamalarının ardından hem düzyazı hem de şiir örneklerine yer vermiştir. Bedî bölümündeki örneklerin çoğunluğu Türkçe olmakla birlikte, Arapça ve Farsça örneklere de rastlanmaktadır. Fakat birkaç şiir dışında örneklerin kime ait olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

5.3. İlm-i Meânî

Meânî sözün yerinde kullanılmasını, muhatap ve duruma uygun olarak dile getirilmesini sağlayan ve cümleye dair konuları inceleyen bir disiplindir. Klasik belâgat kitaplarında müsnedün ileyh, müsned ve bunlarla ilgili ögelerin halleri, isnadın halleri, inşâ, kasr, vasl-fasl, icâz-itnâb-müsâvat olmak üzere sekiz bölümde incelenmektedir (Durmuş 2003: 204-206; Bilgegil 2015 52; Saraç 2014: 55). Klasik belâgat kitaplarının başlangıç kısmında bulunan meânî ilmi *İlm-i Belâgat*'in üçüncü ve son bölümünde yer almaktadır. İlm-i Meânî'de herhangi bir başlık ya da bölümlendirme bulunmamakta, konular soru-cevap düzeninde işlenmektedir.

Yazar meânîyi “*muķtezâ-yı ĥâl ve zemâna göre tertîb ve irâd olunan kelâmın ĥavâ'id-i külliyyesinden bahş eder bir fennidir*” şeklinde tanımladıktan sonra kelâma dair konulara geçmiştir. Kelâm bahsinde kelâmın *fasih, belîğ* ve *'âdi* olmak üzere üç kısma ayrıldığı ifade edilmiştir. Fasih ve belîğ kelâm ile ilgili bilgi verilmiş; 'âdi konusunda ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Eserde fesâhate dair konular oldukça geniş bir biçimde ele alınmıştır. Fesâhate engel olan

unsurların “*tenâfûr, za’f-ı te’lîf, muhâlefet-i kıyâs, ta’kîd, garâbet, tetâbu’-ı izâfat ve kesret-i tekrâr*” olduğu belirtilmiş ve hepsi ayrı ayrı açıklanarak örneklendirilmiştir.

Fesâhatle ilgili açıklamalardan sonra muktezâ-yı hâle uygun olan kelâmın durumlarından bahsedilen bölüme geçilmiştir. Yazar muktezâ-yı hâli “*muhâtab ve maķâm ve zemâna göre kelâm söylemege dâ’î olan bir takım ahvâl-i mer’iyyedir*” şeklinde tanımlar ve muktezâ-yı hâli “*muhâtaba nazaran, muhâtabın ahvâl-i tab’iyyesine nazaran ve eczâ-yı cümleye nazaran*” olmak üzere üç kısımda inceler. Bu bölümde ele alınan terimler şunlardır: *Hulüvv-i zihn, tereddüd, inkâr, kelâm-ı ibtidâi, kelâm-ı talebî, kelâm-ı inkarî, fâ’ide-i haber, lâzım-ı fâ’ide-i haber, kelâm-ı inşâ, zekâvet, gabâvet, vasat, îcâz, itnâb, müsâvât ve müsnedün ileyhin hâlleri*.

Eserin sonunda *sebk* bahsine de değinilmiştir. *Sebke* dair açıklamaların ardından *sebk sebki-’âdî, sebki- mutavassıt ve sebki-’âlî* olmak üzere üç sınıfa ayrılarak açıklanmıştır. Daha sonra bunların her birinin *sebk-i mevsûl ve sebki- mefsûl* olarak ikiye ayrıldığı söylenerek konuyla ilgili açıklama ve örneklere yer verilmiştir. Bu başlıkların altında *vasl ve fasl* konusu işlenmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyılda Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerle birlikte eğitim ve öğretim alanında da dönüşüm yaşanmış ve buna paralel olarak Türkçe edebiyat bilgisi veren eserlerin yazımı hız kazanmıştır. Çalışmamıza konu olan eserin de inşâ ve belâgat çalışmalarına katkı sağlama çabasıyla yazıldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada Milli Kütüphane’de bulunan bir eserin *İnşâ Kitabı* ve *İlm-i Belâgat* başlıklı kısımları ele alınarak incelenmiş ve içeriklerine dair bilgi verilmiştir. XIX. yüzyılda kaleme alınan eserde yazarın kimliğine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Eserde yazılış sebebine dair bir açıklama bulunmamakla birlikte, içerik ve üslubunu göz önünde bulundurduğumuzda, eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmış bir ders kitabı olduğunu söyleyebiliriz.

İnşâ Kitabı’nda resmî ve özel yazışmalarda kullanılması gereken unvan ve hitap sözleri, çeşitli yazışma tür ve şekilleri ve bunların yazım usullerine dair kuramsal bilgiler yer almaktadır. Ayrıca uygulamaya yönelik olarak da 74 adet temsilî yazı örneği bulunmaktadır. Eserin ilk bölümü elkap ve hitap sözlerine ayrılmıştır. Ardından arzuhâl ile cümleleri birbirine bağlayan râbitaların bilgisini içeren bölümler gelmektedir. Mektup konusu husûs, teşekkür, tebrik, tavsiye, hulûs, taziye ve akraba mektupları alt başlıkları altında ele alınmıştır. Her bir yazışma türü temsilî mektup örnekleriyle desteklenmektedir. Eser İbtidâ-i Münşeât başlığını taşıyan ve çeşitli manzum parçalara yer verilen bölümle sonlanmıştır. *İnşâ Kitabı*’ndaki mektupların çoğu salt estetik kaygıyla değil, günlük yaşamın ihtiyaçlarına dair pratik çözümlere yönelik olarak öğretici bir üslupla kaleme alınmıştır. Mektuplarda dil ve üslup mektubun gönderildiği kişinin rütbesine göre değişmektedir. Bu mektuplarda dönemin sosyal ve kültürel hayatına dair kesitler bulabilmek mümkündür.

İlm-i Belâgat ise belâgatin beyân, bedî ve meânî konularını muhtasar düzeyde ele alan bir eserdir. Kırk dört sayfadan oluşan eser, hacim olarak küçük bir eser görüntüsü vermekle birlikte, içerikte oldukça kapsamlı hazırlanmıştır. Eserde belâgat terimleri soru-cevap yöntemi kullanılarak kısaca açıklanmış ve örneklerle desteklenmiştir. Eserde verilen örneklerin çoğu Türkçe olmakla birlikte, bir kısmı da Arapça ve Farsçadır. Bu örneklerin birçoğu klasik belâgat kitaplarında yaygın olarak kullanılan örneklerdir. Klasik belâgat kitaplarının geleneğini devam ettiren *İlm-i Belâgat* belâgati üç şubesiyle veren eserler arasındadır. Beyân bölümü teşbîh, mecâz, istiâre, kinâye ve tariz alt başlıkları altında açıklanmıştır. Bedî ise klasik belâgat kitaplarında olduğu gibi muhassinât-ı lafziyye ve muhassinât-ı maneviyye olarak ikiye ayrılmıştır. Muhassinât-ı lafziyye bölümünde on iki lafzî sanat; muhassinât-ı maneviyyede ise on dört manevî sanat bulunmaktadır. Meânî

bölümünde ise fesâhate dair konular ele alınmış, muktezâ-yı hâle uygun olan cümlelerin durumlarından bahsedilmiştir. Sonuç olarak *İnşâ Kitabı* ve *İlm-i Belâgat* resmî ve özel yazışmaların öğretimini sağlamak; sözü açık, anlaşılır ve etkili bir biçimde ifade edebilmek amacıyla dilin yazılı ve sözlü boyutunu ele almaktadır. Kaleme alındığı dönemin özelliklerini yansıtan her iki eser de Türk edebiyatı araştırmalarına kaynaklık etme özelliğine sahiptir.

Kaynakça

- Aydın, Fatma (2019). *Milli Kütüphane Yz A 9216/2'de Kayıtlı İlm-i Belâgat Adlı Eserin İnşâ Kitabı, Münşeat ve İlm-i Belâgat Kısımları (Transkripsiyon ve İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Ayverdi, İlhan (2008). *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C.2. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgegil, M. Kaya (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Coşkun, Menderes (2012). *Sözün Büyüsü: Edebi Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Derdiyok, İ. Çetin (1994a). *XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhi'nin Gül-i Sad-Berg'i*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Derdiyok, İ. Çetin (1994b). "Ahmed-i Dâi'nin Teressül'ü". *Toplumsal Tarih*. 1 (6): 56-59.
- Derdiyok, İ. Çetin (1997). "Eski Edebiyatımızdan Günümüze Mektuplarda Biçim". *Türk Kültürü*. 415: 665-671.
- Durmuş, İsmail (2000). "İnşâ". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 334-337.
- Durmuş, İsmail (2003). "Meâni". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 204-206.
- Gökyay, O. Şaik (1974). "Tanzimat Dönemine Değın Mektup". *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*. XXX (274): 17-23.
- Gültekin, Hasan (2009). "İnşâ ve Tarihi Gelişimi". *International Journal of Central Asian Studies*. 13: 317-341.
- Gültekin, Hasan (2015). *Türk Edebiyatında İnşâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1988). "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8: 121-122.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1992a). "Beyân". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 22-23.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1992b). "Bedî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 320-322.
- Haksever, H. İbrahim (1996). *Eski Türk Edebiyatında Münşe'atlar ve Nergisi'nin Münşe'atı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Haksever, H. İbrahim (1998). "Münşe'at Mecmuaları ve Edebiyat Tarihimiz İçin Önemi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1: 65-76.

- Haksever H. İbrahim (2011). “Ahmed-i Dâi'nin Teressülü”. *Turkish Studies*. 6 (1): 1265-1273.
- İnalçık, Halil (1988). “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzar’lar”. *Osmanlı Araştırmaları*. 7-8: 33-54.
- Karabey, Turgut vd. (2017). *Belâgat-ı Osmâniye*. Ankara: Akçağ Kitabevi.
- Kılıç, Hulusi (1992). “Belâgat”. *İslâm Ansiklopedisi*. C.5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 380-383.
- Kütükoğlu, Bekir (1988). “Münşeât Mecmûalarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti”. *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Kütükoğlu, Mübahat (2004). “Mektup: Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 18-21.
- Levend, Agâh Sırrı (1998). *Türk Edebiyatı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Olgun, Tahir (1994). *Edebiyat Lügatı*. Kemâl Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Orak Yılmaz, Kadriye (2013). *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-i Osmanî*. İstanbul: Kitabevi.
- Roemer, H. Robert (1994). “İnşâ”. (çev. Nezahat Öztekin). *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 8: 187.
- Saraç, M. A. Yekta (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbe.
- Saraç, M. A. Yekta (2017). *İstılâhât-ı Edebiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, Mustafa (2000). “İnşâ: Türk Edebiyatı”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 338-339.
- Uzun, Mustafa (2006). “Münşeât”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 18-20.
- Woodhead, Christine (2006). “Estetik Nesir”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 2. T. S. Halman. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 317.
- Woodhead, Christine (2012). “Yazışma Çevreleri: Onyedinci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Mektup Yazımı”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşâsı: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 214-235.
- Yetiş, Kazım (1992). “Belâgat: Türk Edebiyatı”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 384-387.
- Yetiş, Kazım (1996). *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yetiş, Kazım (2006). *Belâgattan Retoriğe*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ekler:

Ek-1. İnşâ Kitabı'ndan arzuhâl örneği (Aydın 2019: 66)

Pâdişâha Arz-ı hâl

Cenâb-ı Hakkı celle ve 'alâ şevketlü 'azametlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh-ı velî-ni'emet-i bî-minnetimiz efendimiz hâzretlerine tükenmez 'ömr ü 'âfiyet ihşân ve kemâl-i 'umrân u servetle memâlik-i mahrûse-i tâc-dârîlerini maşsûd-ı kâffe-i beledân buyursun. Âmîn. Bu kulları rüşdiyyeden bâ-şehâdet-nâme çıkmış olan dâ'iyân-ı 'acz-nişândan olup sâye-i me'âlî-vâye-i tâc-dârîlerinde egerçi memâlik-i mahrûse-i şehin-şâhîlerinden bir memleket mektebine duhûl ile mesrûr buyurulacağım meczûm u müteyakkın ise de 'â'ilemiñ keşreti huşûşuyla [5] pederim kullarınıñ kemâl derece şeyhûheti İstanbul'dan müfâraatımı taş'ib ile haylûlet göstermekde olduğundan buraca hâlime cesbân bir mektebe duhûlümle cümlemiziñ yeñiden ihyâ ve müstağrak-ı sürûr lâyihaşı buyurulmağımız huşûşuna müsâ'ade-i seniyye-i mülûkâneleri mebzûl buyurulmağ bâbında emr ü fermân ve luğf-ı bî-pâyân 'inâyetlü merhâmetlü pâdişâhımız efendimiz hâzretleriniñdir.

Ek-2. İnşâ Kitabı'ndan teşekküre dair bir örnek (Aydın 2019: 86-87)

Teşekkür

Pâdişâh-ı 'âlem-penâh efendimiziñ neşr-i ma'ârif huşûşunda bütün ebnâ-yı vaţana ibrâz buyurdukları âsâr-ı himmet-i tâc-dârîleri cümlesinden biri bulunan Mekteb-i Mülkiyye'den müddet-i muğannene zarfında tahşîli meşrûğ olan 'ulûm u fûnûn-ı mütenevvi'âyı bi'l-iktibâs bâ-şehâdet-nâme-i hurûc edenler birer me'mûriyyet-i münâsebe ile be-kâm buyurulduğı gibi bu kerre 'âcizleri dağı mücerrid-i hakk-ı 'ubeydânemde ibzâl buyurulan 'inâyet-i mün'imâne ve 'âtıfet-i kerîmâneleri semere-i bâhiresi olarak min-ğayri hâddin ve liyâkatın Çehâr-şenbe Kâ'im-makâmı'na ta'yîn ü i'zâm kılınmış ve fî 15 Kânûn-ı evvel sene 303 târihiyle mağall-i me'mûriyyet-i kemterâneme muvâşalet ve vazîfe-i nazîfe-i çâkerâneme [31] mübâşeret edilmiş olduğuna ve mağall-i mezkûr ahâlisi muğî' ü kâr-âgâh buldukları cihetiyle kulları bu yüzden dağı mazhâr-ı iltifât olduğuma binâ'en bu ni'me-i celîleniñ teşekkürünü ifâ zımında tezâyüd-i 'ömr ü ikbâl-i 'âliyyeleri tekrâr tekrâr yâd u tezkâr ve her hâlde muhtâc olduğum 'avâtîf-ı 'aliyye ve teveccühât-ı seniyyeleriniñ ba'de-mâ dağı istimrârı niyâzına ictisâr eyledigim mahatğ-i 'ilm-i 'âlem-ârâ-yı rahîmâneleri buyurulduğda ol bâbda ve her hâlde hâzret-i men lehü'l- emriñdir.

Ek-3. İnşâ Kitabı'ndan tebrike dair bir örnek (Aydın 2019: 90-91)

Mişâl Şadâret Tebrîki

Bâb-ı devlet-me'âb-ı âşafânelerine kıdem-i intisâbla müftehir olan bendegân-ı şadâkat-nişândan bulunduğum cihetiyle rûz u leyâl şeref ü ikbâl ve sa'âdet-i hâl-i veliyyü'n-ni'amîleriniñ tezâyüd ü tevâfürünü temennî etmekde iken cenâb-ı vâhibü'l-âmâl hâzretlerine yüz biñ kerre şükrlersun. Kemâl-i ehliyyet ü liyâkat ve mülk ü millet hakkındaki niyyet-i hayr-âyet-i âşafânelerini şehin-şâh kadar âgâh ve şeh-r-yâr-ı kerâmet-i dest-gâh efendimiz hâzretleriniñ nezd-i 'âlî-i tâc-dârîlerinde

dağı müsellem idüğüne mebnî bu kerre mesned-i mu‘allâ-yı şadaret-i ‘Uzmâ zât-ı me‘âlî-simât-ı âşafâneleriyle kesb-i şeref u a‘lâ etmiş olduğu haber-i meserret-eşeri cümle bendegân ve belki bütün dünyâya ve ‘ale’l-đuřuř bu ‘abd-i kemîne-i bî-riyâya nihâyetsiz [36] fađr u mübâhât ve ta‘rîf olunmaz řâd-mânî vü meserrâtı müstelzim olduğu cihetle hemân farîza-i zimmet-i memlûkiyyetim olduğu üzere ĥaddim olmayarak tebrîk-i câh-ı mu‘allâ-yı şadâret-ma‘razında ezdiyâd-ı ‘ömr ü iķbâl ve muvaffâkiyyet-i celîle-i düştürâneleri du‘âsını tekrâr ve her ĥâlde muğtâc olduğum luğf u merĥamet ve teveccühât-ı mekârim-gâyet-i şadâret-penâhîleri istid‘âsına ictisâr eyledigim muğât-i ‘ilm-i ‘âlem-ârâ-yı âşafâneleri buyurulduğda ol bâbda ve her ĥâlde emr ü irâde efendimiñdir.